

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

T. IX

KRAJOBRAZY OKOLIC SŁAWNA

FUNDACJA „DZIEDZICTWO”

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

TOM IX

KRAJOBRAZY OKOLIC SŁAWNA

Redakcja

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI
JAN SROKA

SŁAWNO 2009

ABSTRACT: Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka (eds), *Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej*, t. IX: *Krajobrazy okolic Sławna* [History and Culture of the Sławno region, vol. IX: Landscapes of Sławno region]. Fundacja „Dziedzictwo”, Sławno 2009, pp. 255, figs 101, colour plates ??, maps 4. ISBN 978-83-7591-101-5. Polish text with German summaries.

Landscape is one of the most valuable aspect of the Sławno region. Papers collected in the volume present variety of approaches to landscape. In fact they present that there is no one landscape there. Authors discuss landscape from different perspectives – scientific, Cartesian one from one hand and humanistic perspective on the other. Most of papers describing “natural” elements of landscape treat it as neutral and objective. The humanistic perspective change the approach and perception of landscapes become very subjective. It means that anyone can see and understand the landscape in different way. Consequently, the book offers variety of landscape approaches and readers can built their own view.

© Copyright by Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka 2009
© Copyright by Authors

Na okładce: Otto Kuske, An der Wipper, akwarela, 1944, 50 × 60 cm
(zbiory prywatne)

Tłumaczenia na język niemiecki: *Brygida Jerzewska*

Publikację sfinansowano ze środków
Urzędu Gminy Sławno

Redaktor: *Katarzyna Ceglarz*
Łamanie komputerowe: *Eugeniusz Strykowski*

Wydawca/Herausgeber:
Fundacja „Dziedzictwo”, 76-100 Sławno, ul. A. Cieszkowskiego 2
Wydawnictwo „Region”, 81-574 Gdynia, ul. Goska 8
www.region.jerk.pl

ISBN: 978-83-7591-101-5

Druk/Druck: Totem – Inowrocław

Spis treści

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), JAN SROKA (Sławno), <i>O krajobrazach różnie postrzeganych</i>	7
WACŁAW FLOREK (Słupsk), <i>Rzeźba i zasoby środowiska abiotycznego gminy Sławno</i>	17
ZBIGNIEW CELKA (Poznań), RADOSŁAW SAJKIEWICZ (Poznań), <i>Walory florystycz- ne okolic Sławna</i>	35
AGNIESZKA MICHAŁOWSKA (Poznań), JUSTYNA RYMON-LIPIŃSKA (Charzykowy), <i>Flora zbiorowisk naturalnych i półnaturalnych Wrześnickiego Kompleksu Osadniczego</i>	51
AGNIESZKA PAWLIK (Poznań), MACIEJ PISZCZEK (Poznań), KATARZYNA NOWAK- -SZWARC (Poznań), <i>Rośliny siedlisk synantropijnych Wrześnickiego Kom- pleksu Osadniczego</i>	61
RAFAŁ ZAPŁATA (Warszawa), „Między miejscami”. <i>Studia nad wczesnośrednio- wiecznym osadnictwem grodowym w rejonie Wrześnicy, gmina Sławno</i>	71
JOANNA PLIT (Warszawa), <i>Przestrzenne zmiany użytkowania gruntów na Ziemi Sławieńskiej w ciągu ostatnich 400 lat</i>	93
EWA GWIAZDOWSKA (Szczecin), <i>Pośród pól i lasów nad środkowym biegiem Wieprzy. Gmina wiejska Sławno na dawnych mapach i widokach</i>	113
MARIA WITEK (Szczecin), WALDEMAR WITEK (Szczecin), <i>Typologia wiejskich układów przestrzennych w gminie Sławno</i>	173
ELŻBIETA RASZEJA (Poznań), <i>Krajobraz kulturowy – relikty przeszłości czy żywe dziedzictwo? Wnioski z badań na terenie wsi Sławsko i Wrześnica</i>	205
ELŻBIETA FLOREK (Słupsk), <i>Walory przyrodniczo-krajobrazowe i kulturowe gminy Sławno</i>	225
Indeks osób	245
Indeks nazw geograficznych	249
Lista adresowa Autorów	253

Krajobraz kulturowy – relikt przeszłości czy żywe dziedzictwo? Wnioski z badań na terenie wsi Sławsko i Wrześnica

ELŻBIETA RASZEJA* (Poznań)

Wstęp

W czasach „płynnej” nowoczesności (Bauman 2006), utraty tożsamości kulturowej, obawy przed skutkami globalizacji oraz zmęczenia anonimowością miejskiej przestrzeni coraz bardziej rośnie zainteresowanie historią i kulturą wsi. Krajobraz wiejski, który do niedawna wydawał się powszedni i „zwyyczajny”, nabiera obecnie nowego znaczenia, a nawet okazuje się jednym z najważniejszych elementów promocji i rozwoju ekonomicznego gmin. Szansą dla obszarów wiejskich jest dzisiaj poszukiwanie nowych pozarolniczych źródeł dochodów, a więc rozwój wielofunkcyjny, w którym istotną rolę odgrywa turystyka bazująca na wykorzystywaniu walorów przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych wsi. Szczególną jej odmianą jest turystyka kulturowa oparta na chęci poznawania otaczającego nas świata i jego historii, poszerzania wiedzy, zdobywania nowych doświadczeń czy zaspokajania własnych potrzeb poznawczych. Stanowi ona alternatywę dla tradycyjnych form turystyki masowej oraz odpowiedź na rosnące w Europie zainteresowanie kulturą lokalną i krajobrazem wiejskim. Program rozwoju tej formy turystyki wiejskiej zakłada korzyści zarówno dla turystów (zróżnicowana oferta, kameralność wypoczynku, dostępność lokalnych atrakcji przyrodniczych i kulturowych), jak również dla miejscowej ludności (bezpośredni zysk, promocja lokalnych zasobów i produktów) (Raszeja 2005a). Turystyka kulturowa wydaje się być szansą na zachowanie spe-

* Katedra Terenów Zieleni, Uniwersytet Przyrodniczy.

cyfiki krajobrazowej obszarów wiejskich i uwydatnienia niepowtarzalnego charakteru określonych miejscowości.

Jednak współczesna promocja turystyczna to nie tylko udostępnianie i odkrywanie istniejących zasobów, lecz także celowy i świadomy wysiłek w kierunku kreowania wizerunku miejsc. Niezbędne są więc określone działania ochronne, a także zabiegi rekultywacyjne przywracające niektóre utracone wartości krajobrazowe. Trzeba sobie jednocześnie uświadomić, że współczesne rozumienie ochrony oznacza nie tylko działania o charakterze konserwatorskim, ale przede wszystkim zrównoważone zarządzanie zasobami, poparte ich rzetelnym i wszechstronnym rozpoznaniem. Przyczyną złego sposobu zagospodarowania przestrzennego, deformacji krajobrazu, a nawet dewastacji lokalnych zasobów jest często brak odpowiedniej wiedzy. Złe odczytywanie cech krajobrazu, niewłaściwe decyzje lokalizacyjne i przestrzenne mogą prowadzić do deformacji krajobrazu, zatarcia śladów historii miejsca, a więc do nieodwracalnych zmian i wymiernych strat. Takie zjawiska i tendencje są już zresztą widoczne w krajobrazie wsi i wymagają szybkich działań.

Wiele zależy również od tego, jakie będzie podejście mieszkańców wsi i samorządów lokalnych do zasobów dziedzictwa kulturowego – czy będą traktować je jako „kłopotliwy spadek” utrudniający, a nawet hamujący nowoczesny rozwój, czy też zechcą dostrzec w nim potencjał rozwojowy i źródło dobrobytu w nieodległej przyszłości. Trzeba też szukać odpowiedzi na następujące pytania: Czym jest dziedzictwo kulturowe i w jaki sposób ma być obecne w życiu współczesnej wsi? Czy współczesna kultura daje nam klucz do zrozumienia śladów przeszłości w krajobrazie i do odczytania tradycji zapisanej w architekturze? Czy możliwa jest odbudowa tożsamości na tych obszarach kraju, gdzie po II wojnie światowej nastąpiło przerwanie ciągłości osadniczej, a obecni mieszkańcy zostali oderwani od swoich kulturowych korzeni (Raszeja 2005b)? Odpowiedź na powyższe pytania jest niezwykle ważna dla przyszłości obszarów wiejskich. Ochrona krajobrazu kulturowego powinna stać się wyznacznikiem rozwoju gminy Sławno.

1. Odczytywanie treści krajobrazu kulturowego – od percepcji do zrozumienia

Krajobraz kulturowy jest swoistym zapisem dialogu między naturą i cywilizacją, odbiciem długotrwałych relacji między ludźmi i ich środowiskiem życia. Dzieje kolejnych pokoleń zamieszkujących

dany obszar, wszystkie niemal zjawiska związane z daną cywilizacją, stosunkami społecznymi, gospodarczymi itp. znajdują z reguły wyraźne odbicie w formach krajobrazu. Dla przeciętnego odbiorcy krajobraz jest przede wszystkim przedmiotem obserwacji, budząc w nim różnego rodzaju wrażenia, zarówno pozytywne (zainteresowanie, podziw, zachwyt), jak i negatywne (znużenie, zniechęcenie, irytacja) lub pozostawiając go obojętnym. Specyfikę i wartość krajobrazu zwykle najtrudniej jest dostrzec i ocenić mieszkańcom danego terenu. Krajobraz dobrze znany i „codzienny” nie wydaje się im szczególnie i wyjątkowy. Przyjezdni – turyści zapamiętują go poprzez charakterystyczne elementy i formy. Dla artystów krajobraz bywa inspiracją i natchnieniem (Gwiazdowska 2004), dla naukowców jest przedmiotem badań dotyczących różnych jego aspektów i wymiarów (Raszeja 2007).

Percepcja krajobrazu, czyli jego postrzeganie dostępne wszystkim odbiorcom opiera się przede wszystkim na doświadczaniu i odczuwaniu (przeżywaniu). Dominują tu świadome i podświadome emocje powodowane przez różne bodźce. Atrakcyjność krajobrazu (scenerii krajobrazowej) wpływa na zachowania i preferencje przestrzenne zarówno indywidualne, jak i społeczne. Percepcja krajobrazu jest w istotny sposób warunkowana i modyfikowana zarówno przez indywidualne doświadczenia, poglądy, upodobania estetyczne czy wykształcenie poszczególnych obserwatorów, jak również przez powszechnie uznane systemy wartości, tradycję i kulturę. W procesie doświadczania i poznawania specyfiki krajobrazu istotną rolę odgrywają charakterystyczne elementy, naturalne i kulturowe, które często mają znaczenie symboliczne. Równie ważne są aspekty niematerialne, „duch miejsca” – *genius loci* (Raszeja 2005a).

Odpowiednia wiedza pozwala na identyfikację oraz opis charakterystycznych elementów i form, a na dalszym etapie interpretację krajobrazu – wyjaśnianie jego treści. Analiza struktury przestrzennej, charakterystyka poszczególnych elementów i ich wzajemnych relacji poprzez porównanie do znanych wzorców i form pozwala na określenie typu krajobrazu, a więc jego klasyfikację i wstępną ocenę. Interpretacja zaś jest próbą zrozumienia istoty krajobrazu opartą na wieloaspektowych, specjalistycznych badaniach, na które składają się m.in.: analiza zjawisk naturalnych i form przyrodniczych, studia historyczne, analiza przeszłych i współczesnych procesów gospodarczych i społecznych, studia z zakresu architektury regionalnej, etnografii, historii sztuki i archeologii (Raszeja 2007). Jednak krajobraz kulturowy pełen jest również ukrytych znaczeń i symboli – kodów przestrzennych bę-

dających świadectwem niepowtarzalnej historii poszczególnych miejsc. Ważna jest więc umiejętność uchwycenia i zrozumienia lokalnej specyfiki kulturowej, czyli tych cech, które wyróżniają dany obszar i decydują o jego odrębności. Charakterystyka krajobrazu nie polega więc wyłącznie na rejestracji jego form i elementów, ale też na interpretacji ukrytej w nich treści. Wymaga umiejętności „czytania” krajobrazu.

Krajobraz kulturowy kształtowany był przez określone procesy zarówno o charakterze lokalnym, jak i globalnym, o różnej jakości, wymiarze, skali i tempie. Wpływały one na rozwój historycznych form osadniczych, modeli gospodarczych oraz kulturę użytkowania i organizacji przestrzeni. René Dubos (1986) zwraca uwagę na trwałość historycznych form krajobrazu kulturowego.

Być może w ostatnich kilkudziesięciu latach rzeczywiście zbudowano więcej fabryk i autostrad niż przez wszystkie minione wieki, a dzięki technice na pewno więcej ludzi odbywa dziś dalsze i szybsze podróże. Nie wiadomo jednak, czy skutki tych osiągnięć okażą się równie trwałe i głębokie, jak przemiana dzikiej przyrody w uprawne pola, która dokonała się we wczesnych fazach cywilizacji.

Na określonych obszarach wykształciły się pewne charakterystyczne „wzory” przestrzenne uzależnione przede wszystkim od warunków naturalnych, które wyznaczały formy i granice zagospodarowania. W krajobrazie można odczytać ukształtowane wówczas elementy, tj.: rozplanowanie wsi, wielkość i kształty siedlisk, podział i rozmieszczenie gruntów uprawnych, granice wsi i układ komunikacyjny, system zieleni śródpolnej czy lokalną tradycję budowlaną. Wielkość, proporcje i wzajemne relacje tych elementów, czyli kompozycja krajobrazu wpływa na sposób jego odbioru, a więc na nasze wrażenia i emocje z nim związane.

2. Specyfika krajobrazu kulturowego wsi Sławsko i Wrzeńnica

Ziemia Sławieńska jest terenem o wyrazistej tożsamości krajobrazowej. Decyduje o tym znaczny stopień zachowania historycznych form krajobrazu i jego czytelna struktura przestrzenna oraz specyficzne powiązania dziedzictwa kulturowego ze środowiskiem przyrodniczym. Gmina Sławno, której historia i kultura wpisują się w dzieje całego Pomorza Zachodniego, posiada równocześnie odrębne i sobie

tylko właściwe cechy krajobrazu kulturowego. Badania w tym zakresie prowadziłam na terenie dwóch wsi – Sławsko i Wrześnica. Prace studialne były częścią interdyscyplinarnego projektu badawczego realizowanego z udziałem studentów Wydziału Architektury Politechniki Poznańskiej (Raszeja 2004)¹.

Celem badań była nie tylko identyfikacja i rejestracja zasobów krajobrazu, ale też wskazanie elementów i cech, które budują tożsamość oraz wizerunek wsi, a w przyszłości mogłyby stać się wyznacznikami dla planowania i projektowania na tym terenie. Przyjęto założenie, że niektóre cechy krajobrazu są bardziej wyraziste, czytelne i rzucające się w oczy przeciętnemu obserwatorowi. Są one rozpoznawalne i zapamiętywane w pierwszej kolejności, a także stosunkowo łatwe do opisu (choć ich pogłębiona interpretacja wymaga już określonej wiedzy). Natomiast inne cechy, aczkolwiek dostrzegane (czasami odbierane podświadomie), nie są tak wyraziste i łatwe do identyfikacji. Są rozpoznawane w drugiej kolejności, często czytelne raczej dla specjalisty niż dla przeciętnego obserwatora. Tym niemniej są one bardzo istotne dla zachowania lokalnej tożsamości krajobrazowej i wymagają ochrony. Badania prowadzone ze studentami, pochodzącymi przecież spoza terenu gminy Sławno, potwierdziły słuszność przyjętych założeń metodologicznych dotyczących percepcji krajobrazu. Studenci najpierw zauważali charakterystyczne obiekty architektoniczne (domy szachulcowe, budynki bramne), potem układy siedlisk czy całych osiedli (plany wsi), a dopiero później szersze relacje krajobrazowe (Ryc. 1, 2).

Konstrukcja badawcza została oparta na trzech filarach, którymi są kontekst, specyfika i ślady. Wyznaczyły one schemat prowadzenia studiów i analiz, tj.:

- 1) ujmowanie zjawisk krajobrazowych w szerszych relacjach przestrzennych, funkcjonalnych, historycznych i społeczno-kulturowych,
- 2) identyfikację i odwzorowanie charakteru miejsca jako niepowtarzalnego splotu różnych elementów wyróżniających je z otoczenia,

¹ W lipcu 2003 roku dwudziestoosobowa grupa studentów Wydziału Architektury Politechniki Poznańskiej pod kierunkiem autorki przeprowadziła na tym obszarze pierwszy etap badań terenowych, w ramach letnich praktyk. Wyniki badań zostały wykorzystane podczas prac semestralnych w roku akademickim 2003/2004. Opracowano założenia i wstępny projekt Parku przyrodniczo-archeologicznego „Wrześnickie Kurhany”. W maju 2004 roku odbyło się międzyuczelniane seminarium „Krajobraz kulturowy – zapis przeszłości, szansa na przyszłość”, podczas którego zaprezentowano rezultaty prac badawczo-projektowych.

Ryc. 1. Wrześnica. Szkice plenerowe wykonane przez studentów Wydziału Architektury Politechniki Poznańskiej w lipcu 2003 roku

Ryc. 2. Sławsko. Szkice plenerowe wykonane przez studentów Wydziału Architektury Politechniki Poznańskiej w lipcu 2003 roku

3) właściwe odczytywanie historii zapisanej w krajobrazie i jej umiejętne wpisanie w proponowane koncepcje projektowe.

Zabudowa jest tym elementem, który w sposób bardzo wyraźny i widoczny określa specyfikę lokalną. Na obszarze gminy Sławno niezwykle charakterystycznym i rozpoznawalnym elementem krajobrazu kulturowego są budynki o konstrukcji szkieletowej. Ich forma architektoniczna, materiał i kolorystyka nadają swoisty wyraz nie tylko Ziemi Sławieńskiej, ale całemu regionowi pomorskiemu. Koncentrację tych obiektów stwierdzono na obszarze pomiędzy Darłowem, Sławnem i Słupskiem (Szalewska 2002). Technika szkieletowa (szachulcowa, słupowo-ryglowa) jest elementem wpływów niemieckich na budownictwo wsi pomorskich. Stosowano ją zarówno w budynkach mieszkalnych, jak i gospodarczych. Konstrukcję budynku tworzył nośny szkielet drewniany złożony z pionowych słupów, poziomych rygli i skośnych zastrzałów. Nadawało to budynkom charakterystyczny wygląd kratowej konstrukcji, stąd przyjęta nazwa promująca charakter regionu – „Kraina w kratę” (Szalewska 2002). Przestrzenie między elementami

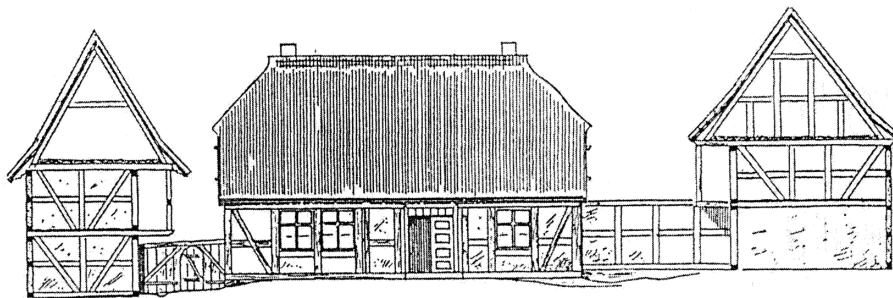

Ryc. 3. Sławsko. Przykład różnicy kolorystycznej wynikającej z wypełnienia przestrzeni pomiędzy elementami konstrukcji drewnianej cegłą lub pobieloną gliną.

Fot. E. Raszeja, 2003

konstrukcyjnymi były wypełniane początkowo gliną, później cegłą (Dalska-Sienkiewicz, Sienkiewicz 1998)², stąd różne efekty kolorystyczne – ciemny rysunek konstrukcji na jasnym lub ciemniejszym tle (Ryc. 3). We wsi Sławsko budynki szkieletowe występują w centralnej części wokół wrzecionowatego placu, we Wrześnicy zaś wzdłuż ulicy łączącej dwa trójkątne place oraz w siedliskach położonych poza zwarłą zabudową.

Zachowanym śladem niemieckich wpływów kulturowych w tym rejonie jest specyficzna forma zagrody kmiecej. Regularne zwarte zagrody z obszernymi budynkami są ukształtowane w czworobok. Dom mieszkalny sytuowano w głębi podwórza, równolegle do drogi, budynki gospodarcze zaś prostopadle do niej (Ryc. 4). Od strony drogi zagroda zamknięta była przejazdowym budynkiem bramnym z dwuskrzydłowymi wrotami oraz furtą dla pieszych (Ryc. 3). Budynki bramne często posiadały również wyżkę z galeryjką. W dolnej kondygnacji budynku bramnego mieściły się wozownie, pomieszczenia inwentarskie i narzędziownie, natomiast wyżka służyła jako skład ziarna. Charakterystycznym elementem zagrody są również budynki inwentarskie dwu- lub półtorakondygnacyjne, z pięterkiem paszowym (wyżką) i galeryjką powstałą przez wysunięcie belek stropowych 80–90 cm poza obrys rzutu dolnej kondygnacji. Takie budynki zachowały się jeszcze w kilku

Ryc. 4. Przekrój tradycyjnej zagrody pomorskiej (źródło: Das Bauernhaus 1990)

² Pola między słupami i ryglami to tzw. fachy. Mają one zwykle wypełnienie strychulcowe – pionowo montowane szczapy, okręcane słomą (brożyny), obrzucano gliną zmieszana z sieczką lub gałazkami wrzосу i gładzono. Fachy bielono wapnem, a elementy drewnianej konstrukcji czerniono smołą lub dziegciem. Czasem zamiast metody strychulcowej stosowano wypełnianie fachów suszoną niewypaloną cegłą. Wypełnianie fachów cegłą paloną jest najczęściej wtórne lub występuje w młodszych budynkach ryglowych, tworząc tzw. pruski mur (Dalska-Sienkiewicz, Sienkiewicz 1998).

starych zagrodach na terenie Sławsko i Wrześnicy (Ryc. 5). Formę zagrody uznano za jedną z bardziej wyrazistych cech miejscowego krajobrazu kulturowego. Część zabytkowych zagród uległa już deformacji na skutek wyburzenia niektórych obiektów, pojawienia się nowych budynków, ewentualnie wtórnych podziałów własnościowych zaburzających historyczny układ. Nadal jednak ten typ zagrody wyraźnie dominuje w krajobrazie obu wsi, stanowiąc niezwykle atrakcyjny i wart promocji element dziedzictwa kulturowego.

Ryc. 5. Sławsko. Budynek inwentarski z wyżką. Fot. E. Raszeja, 2003

Ważnym elementem krajobrazu kulturowego jest rozplanowanie wsi. Nie od razu i nie dla wszystkich jest ono czytelne, ale to właśnie rozplanowanie wpływa na odbiór krajobrazu. Na obszarze gminy Sławno kształt osiedli i układ gruntów uprawnych oraz sposób ich użytkowania w znacznym stopniu zostały zdeterminowane przez krajobraz naturalny, a w szczególności rzeźbę terenu i system wodny. Rzeka Wieprza już od wczesnego średniowiecza stanowiła oś osadniczą tego obszaru. Odkryto tu cenne obiekty archeologiczne, niektóre z nich zachowały charakterystyczne formy terenowe. Najbardziej spektakularne i dobrze udokumentowane to: grodzisko w zakolu Wieprzy we Wrześnicy oraz cmentarzyska kurhanowe zlokalizowane na terenie kompleksu leśnego między wsiami Sławsko i Wrześnica (Skrzypek 2008; Rączkowski 2008).

Na krajobrazie kulturowym gminy Sławno, podobnie jak całego Pomorza Zachodniego, wyraźne piętno odcisnęła średniowieczna kolonizacja na prawie niemieckim. Wielu badaczy podkreśla imponujący rozmach i zasięg tego ruchu osadniczego, jaki ogarnął Europę w XII–XIV wieku, a także jego długotrwały wpływ na stosunki społeczno-gospodarcze i organizacyjno-prawne. Koloniści niemieccy odegrali rolę pasa transmisyjnego, za pomocą którego do krajów Europy Środkowej i Wschodniej przedostały się społeczne, gospodarcze i prawne zdobycze cywilizacji zachodniej, w tym także niemieckiej (Piskorski 1990). Ukształtowane w tym czasie formy przestrzenne, tj.: rozplanowanie wsi, wielkość i kształty siedlisk, podział oraz układ gruntów uprawnych, granice wsi i układ komunikacyjny przetrwały przez wiele stuleci. Wieloletnie użytkowanie ziemi według wprowadzonej wówczas zasady trójpółowki „wyręło” trwałe ślady w krajobrazie. Zmiany średniowiecznych podziałów gruntów wraz ze zmianami własnościowymi nastąpiły w trakcie rozwoju gospodarki folwarcznej, kolejnym zaś okresem istotnych przekształceń był wiek XIX oraz towarzyszące mu reformy społeczne, polityczne i gospodarcze, które rozpoczęły czas formowania nowego krajobrazu wsi (Burszta 1958). Układ przestrzenny zabudowy jest zjawiskiem trwalszym, niepodlegającym tak radykalnym przeobrażeniom, jak pola. Na niektórych obszarach kształty dawnych wsi zachowały się do dzisiaj i występują w postaci czystej bądź we fragmentach osiedli (Kielczewska-Zaleska 1972).

Na terenie gminy Sławno można stwierdzić dużą trwałość struktur przestrzennych utworzonych w wyniku średniowiecznych planowo prowadzonych akcji kolonizacyjnych. Z punktu widzenia założonego celu badań istotne było stwierdzenie, w jakim stopniu cechy krajobrazu wprowadzone przez średniowieczne osadnictwo zachowały się we wsiach Sławsko i Wrześnica oraz czy są nadal czytelne. Dla wsi zakładanych na prawie niemieckim charakterystyczny był niwowy układ gruntów, centralne usytuowanie osiedla wiejskiego w stosunku do rozłogu pól oraz zwarty charakter zabudowy wsi. Wsie zakładano w tym czasie przeważnie w dolinach rzecznych i na terenach wklęsłych, zagłębionych, a więc tam, gdzie osady lokowały się już od dawna. Do końca XV wieku zaludniły się szersze i węższe doliny rzeczne, z wyjątkiem terenów podmokłych i zalewowych (Burszta 1958). Samo rozplanowanie osiedla uzależnione było w dużym stopniu od warunków naturalnych. Na terenach płaskich stosowano regularne plany wsi ulicowych i placowych. Charakterystyczne dla średniowiecza, powszechne zwłaszcza na Pomorzu, są owalnice, w których plac przybie-

ra kształt wrzeciona. Wieś placowa mogła także przybrać formę mniej regularnego placu kształtem zbliżonego do trójkąta powstałego wokół rozdroża. Małe wsie placowe uważa się za wsie starego słowiańskiego pochodzenia (Kielczewska-Zaleska 1972).

Występowanie wszystkich wymienionych cech wsi średniowiecznych lokowanych na prawie niemieckim potwierdziły badania prowadzone na terenie wsi Sławsko i Wrześnica. Obie wsie, położone po przeciwnych stronach rzeki Wieprzy, charakteryzuje zwarta zabudowa osiedla usytuowanego centralnie w stosunku do rozłogu pól, choć różni je samo rozplanowanie osiedli. Plan Sławsko oparty jest na centralnym wrzecionowatym placu, którego przedłużeniem w kierunku południowo-zachodnim i północno-wschodnim jest ulica (Ryc. 6, 7). Ten pasmowy układ przestrzenny jest równoległy do przebiegu doliny Wieprzy. Tworzy to bardzo szczególne relacje osiedla z otaczającym krajobrazem otwartym i umożliwia dobrą ekspozycję wsi. Percepcja krajobrazu możliwa jest przez otwarte, rozległe widoki. Panorama Sławsko jest bardzo czytelna i atrakcyjna, przedpole ekspozycji tworzą rozległe łąki w dolinie i pola w zasadzie pozbawione zadrzewień (Tabl. I: A, B). Równie czytelne są wnętrza wsi – niewielki wrzecionowaty plac (nawsie) z dominantą kościoła (Tabl. II: A, B) oraz ulice obudowane zwartą zabudową, przy czym wnętrza uliczne mają zróżnicowany charakter. W części południowo-zachodniej charakter wnętrza ar-

Ryc. 6. Sławsko. Plan wsi na mapie z końca XIX wieku

TABLICA I

A. Sławsko. Zwarta zabudowa wsi otoczona rozłogiem. Fot. W. Rączkowski, 1996

B. Sławsko. Panorama wsi widoczna od strony doliny rzeki Wieprzy.
Fot. E. Raszeja, 2003

TABLICA II

A. Sławsko. Owalny plac w centralnej części wsi czytelne i spójne wnętrze architektoniczno-krajobrazowe. Widok od strony południowo-zachodniej. Fot. E. Raszeja, 2003

B. Sławsko. Widok na plac od strony północno-wschodniej. Skala, proporcje i kolorystyka zabudowy tworzą harmonijne wnętrze architektoniczno-krajobrazowe. Fot. E. Raszeja, 2003

TABLICA III

A. Sławsko. Wnętrze architektoniczno-krajobrazowe w południowo-zachodniej części wsi tworzą budynki gospodarcze stojące przy samej ulicy.
Fot. E. Raszeja, 2003

B. Sławsko. Wnętrze architektoniczno-krajobrazowe w północno-wschodniej części wsi tworzą identyczne budynki mieszkalne oddzielone od ulicy niewielkimi przed-ogródkami. Fot. E. Raszeja, 2003

TABLICA IV

A. Sławsko. XIX-wieczny budynek bramny - charakterystyczny element krajobrazu kulturowego wsi. Fot. E. Raszeja, 2003

B. Sławsko. Współczesna deformacja budynku bramnego. Fot. E. Raszeja, 2003

TABLICA V

A. Widok na kościół, który jest dominantą kompozycyjną wsi. Tradycyjna zabudowa harmonijnie komponuje się z jego bryłą. Fot. E. Raszeja, 2003

B. Współczesna zabudowa plebani źle komponuje się z bryłą gotyckiego kościoła (niewłaściwa lokalizacja, materiał i proporcje). Fot. E. Raszeja, 2003

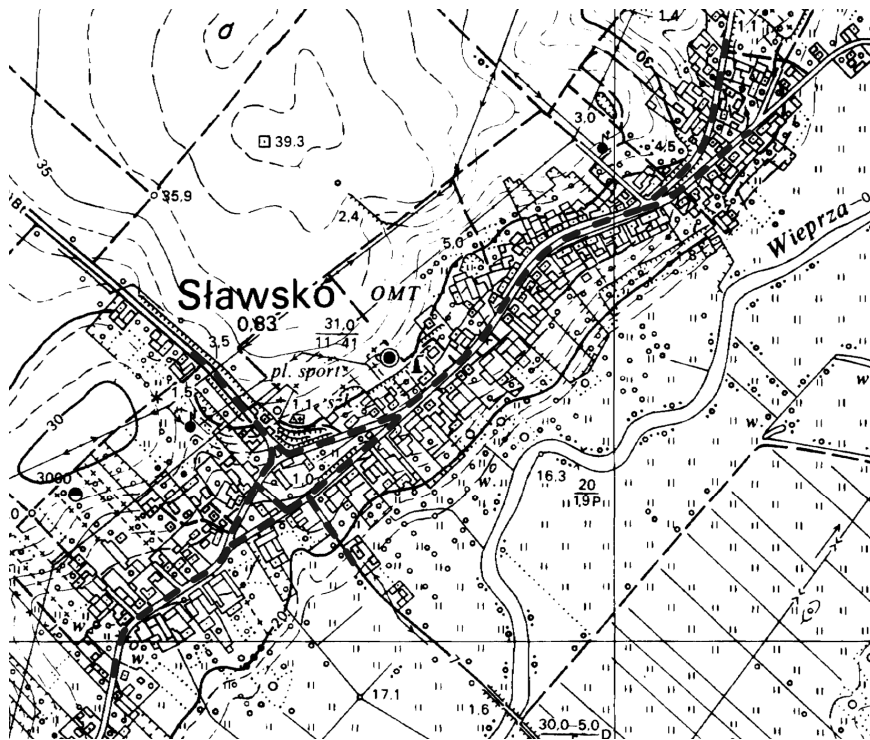
TABLICA VI

A. Wrześnica. Widok na kościół z kierunku wschodniego. Ulica wiejska o spójnym charakterze z zachowaną tradycyjną zabudową. Fot. E. Raszeja, 2003

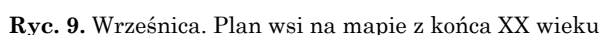
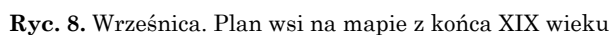
B. Wrześnica. Kolejna odsłona widoku z tego samego kierunku. Charakter ulicy zdeformowany przez współczesną zabudowę niespójną z lokalną tradycją budowlaną. Fot. E. Raszeja, 2003

Ryc. 7. Sławsko. Plan wsi na mapie z końca XX wieku

chitektoniczno-krajobrazowemu nadają ceglane budynki gospodarcze z widocznymi elementami konstrukcji szkieletowej, stojące przy samej ulicy (Tabl. III: A), w części północno-wschodniej zaś – jednolite w charakterze, regularnie ustawione pofolwarczne budynki mieszkalne z niewielkimi przed-ogródkami (Tabl. III: B). Można więc stwierdzić, że struktura przestrzenna wsi Sławsko jest bardzo wyrazista i czytelna. Wpływa ona na atrakcyjność krajobrazu, a więc z pewnością jest elementem wymagającym szczególnej ochrony.

Wrześnica położona jest na terenie o bardziej urozmaiconej rzeźbie, od doliny rzeki Wieprzy oddzielona jest zwartym kompleksem leśnym. Plan wsi tworzą dwa trójkątne place połączone ulicą o przebiegu wschód–zachód (Ryc. 8). Zwarta zabudowa wsi koncentruje się wokół placów i wzdłuż łączącej je ulicy, choć tu na niewielkim odcinku jest przerwana ze względu na niekorzystne warunki gruntowe (teren podmokły). Z narożników placów odchodzą ulice w kierunkach północnym i południowym. Poza zwartym osiedlem usytuowane są indywidualne

siedliska będące wynikiem wtórnego rozproszenia zabudowy na skutek reform agrarnych oraz przemian politycznych i społecznych w XIX i XX wieku (Ryc. 9). Jeśli chodzi o kompozycję krajobrazu Wrześnicy, to jest ona mniej wyrazista niż w Sławsku. Lokalne warunki fizjograficzne zacierają czytelność krajobrazową (tereny podmokłe, wzniesienia). Brak wyrazistych spójnych panoram wsi wynika z jednej strony z topografii terenu, z drugiej zaś ze współczesnych procesów rozwojo-

wych (nowa zabudowa pojawiająca się na przedpolu ekspozycji). Wnętrza architektoniczno-krajobrazowe tworzą place i ulice o zróżnicowanych walorach wizualnych. Dominantą krajobrazową jest kościół odbierany raczej we wnętrzu niż w panoramie wsi.

3. Przyszłość krajobrazu – ochrona, planowanie, zarządzanie

Wszechstronne i dokładne rozpoznanie zasobów krajobrazu kulturowego jest niezbędne dla ich prawidłowej waloryzacji jako podstawy dalszych działań. Wartość poszczególnych elementów i zespołów określana jest zazwyczaj według przyjętej skali, przy czym proces oceny jest złożony i wieloaspektowy. Waloryzacja zasobów, jakkolwiek przeprowadza się ją w odniesieniu do ustalonych ogólnych kryteriów, powinna również uwzględniać lokalną i regionalną specyfikę kulturową oraz krajobrazową. Konieczne jest także określenie stopnia przekształcenia lub zachowania cech typowych dla danego obszaru. Zapis i wyróżnienie elementów wartościowych jest podstawą wskazania konkretnych działań w celu ich ochrony i ekspozycji w krajobrazie kulturowym wsi. Dla elementów zdegradowanych ustalane są propozycje działań rekultywacyjnych i korekcyjnych.

Z przeprowadzonych badań wynika, że na terenie wsi Sławsko i Wrześnica następuje dramatyczny zanik charakterystycznych elementów i cech krajobrazu. Dotyczy to zarówno architektury, jak też rozplanowania wsi. Niektóre cenne obiekty na skutek braku opieki popadają w ruinę i znikają z krajobrazu, ale problemem są też niewłaściwie prowadzone remonty. Wymiana stolarki w budynkach mieszkalnych często połączona jest z deformacją otworów okiennych i zmianą proporcji elewacji. Ocieplanie budynków powoduje pojawianie się nowych obcych materiałów budowlanych, konstrukcja szachulcowa zaś ginie pod warstwą tynku. Z kolei próby stosowania „pseudoszachulca” w nowo wznoszonych budynkach (nabijanie desek na tynk, malowanie rysunku konstrukcji) są karykaturą podtrzymywania lokalnej tradycji budowlanej „krajiny w kratę”. Dobrze pojęty regionalizm nie polega na cytowaniu historycznych wzorów czy powielaniu tradycyjnych detali. Jest twórczą kontynuacją form i elementów stworzonych w przeszłości, znaczących historię danego miejsca, decydujących o jego funkcjonalnej, kulturowej i psychologicznej odrębności. Ważne jest zachowanie autentyczności zarówno w rozwiązaniach formalnych i funkcjonalnych,

jak również użytych materiałach. Ogromną stratą dla krajobrazu kulturowego jest rozbiórka i deformacja tak specyficznych dla tego obszaru budynków bramnych (Tabl. IV: A, B). Wiele z nich nie pełni już swojej pierwotnej funkcji gospodarczej, ale chyba warto pomyśleć o ich adaptacji dla celów turystycznych.

Do degradacji krajobrazu kulturowego badanych wsi w dużym stopniu przyczyniają się nieprzemyślane lokalizacje nowych budynków, w żaden sposób nienawiązujących do skali, kolorystyki i formy starych obiektów (Tabl. V: A, B). Przypadkowe sąsiedztwo czy zły kontekst krajobrazowy powodują zniekształcanie ciągów ulicznych i wnętrz krajobrazowych (Tabl. VI: A, B). Natomiast „wylewanie się” zabudowy poza obszar zwartej osiedla skutkuje deformacją historycznych układów przestrzennych wsi i obniżeniem walorów widokowych panoram.

Zagrożenie krajobrazu kulturowego zmusza więc do poszukiwania skutecznych metod i narzędzi jego ochrony. Ochrona walorów krajobrazowych i architektonicznych wsi nie oznacza „zamrażania” historycznych form. Nie wystarczy zachowanie zabytkowych obiektów i obejmowanie ich opieką konserwatorską. Analiza cech architektury regionalnej i struktury przestrzennej osiedli powinna stać się podstawą formułowania wytycznych kształtowania zabudowy, a także zasad dostosowania nowych obiektów do zabudowy istniejącej – „wtapiania” ich w krajobraz. Wszechstronne rozpoznanie i zrozumienie istoty krajobrazu tworzy niezbędną podstawę do jego planowania i projektowania, natomiast architektów i urbanistów wyposaża w doskonale narzędzie twórcze. Wynikiem projektowania bez takiej podstawy, bez lokalnego „umocowania”, osadzenia w krajobrazie kulturowym będzie deformacja krajobrazu.

Nie jest dzisiaj możliwa ani też uzasadniona pełna rekonstrukcja historycznego krajobrazu. Będzie to prowadzić do odtworzenia formy, która pozostanie pusta – pozbawiona treści. Treść krajobrazu tworzy bowiem zarówno jego historia, jak i współczesność. Najważniejsza cecha krajobrazu, a więc jego dynamika – rozwój, zmienność, nawarstwienia – implikuje zastosowanie dynamicznych form ochrony. Taką formą jest zrównoważone zarządzanie oparte na dobrym rozeznaniu zasobów i cech krajobrazu (Raszeja 2005a). Przekształcenia krajobrazu nie mogą odbywać się (a tym bardziej być planowane) wbrew jego naturalnym cechom czy niezgodnie z jego historycznymi i kulturowymi uwarunkowaniami. Zarządzanie zasobami krajobrazu (przestrzeni) nie polega wyłącznie na wskazywaniu miejsc dla nowych inwestycji, lecz również na ustalaniu zakazów i ograniczeń, a przede wszystkim

na uświadamianiu konsekwencji decyzji przestrzennych. To, co dla architekta krajobrazu jest przedpołem ekspozycji widokowej panoramy wsi czy cenną historyczną strukturą przestrzenną, dla inwestora może być tylko pustą działką do zagospodarowania (terenem do zabudowy). Natomiast nieprzemyślana (czasem niekontrolowana, a nawet samowolna) zabudowa takiego terenu doprowadzi do nieodwracalnych konsekwencji przestrzennych, deformacji krajobrazu i zatarcia śladów historii. Krótkotrwałe korzyści finansowe (podatki) nie zrekompensują gminie utraty wymiernych (również finansowo) walorów krajobrazu kulturowego.

Zakończenie

Na zakończenie proponuję zadać ważne pytanie: Czy jesteśmy odpowiednio przygotowani do odbioru krajobrazu kulturowego i jego właściwej ochrony? Pytanie to należy postawić wszystkim użytkownikom krajobrazu: mieszkańcom, władzom samorządowym, turystom, planistom, inwestorom. Współczesne procesy rozwojowe przebiegające bez świadomości i szacunku dla tradycji miejsca powodują degradację krajobrazu kulturowego. Dotyczy to zarówno utraty form historycznych, jak też deformacji cennych struktur przestrzennych przez niewłaściwe współczesne lokalizacje i sposoby użytkowania terenów czy wreszcie rabunkową gospodarkę gruntami. Zagrożeniem dla krajobrazu kulturowego jest dzisiaj nie tylko brak skutecznych narzędzi ochrony i ograniczenia finansowe prowadzące do utraty jego cennych zasobów. Problemem jest także nieumiejętne planowanie zagospodarowania przestrzennego i projektowanie architektoniczne lekceważące specyfikę kulturową obszarów wiejskich. Równie istotną sprawą jest niska świadomość społeczna w tej kwestii. W powszechnej świadomości problematyka ochrony krajobrazu nie znajduje bezpośredniego przełożenia na zarządzanie przestrzenią i ruchem inwestycyjnym. Ochrona krajobrazu traktowana jest jako odrębny problem delegowany do specjalistycznych jednostek. Brakuje świadomości wpływu decyzji wydawanych na szczeblu lokalnym na jakość krajobrazu. Rzadko też dostrzega się możliwości tkwiące w lokalnych zasobach oraz lokalnym prawie. Oczekiwana jest przede wszystkim pomoc z zewnątrz, brakuje lokalnego zaangażowania i poczucia odpowiedzialności za zamieszkiwaną przestrzeń (Raszeja 2008).

Nowe podejście do ochrony krajobrazu kulturowego wskazuje na potrzebę zintegrowanych badań przy użyciu rozbudowanego zestawu metod. Celem tego typu badań jest zidentyfikowanie kontekstu i związków historycznych oraz określenie specyficznych cech i wartości krajobrazu kulturowego. Wnioski z tych badań powinny stanowić podstawę dla formułowania priorytetów ochrony oraz doboru odpowiednich metod i instrumentów.

Bibliografia

- BAUMAN Z. 2006. *Płynna nowoczesność*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- BURSZA J. 1958. *Od osady słowiańskiej do wsi współczesnej*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- DALSKA-SIENKIEWICZ U., SIENKIEWICZ J. 1998. Ryglowe budownictwo wiejskie Pomorza Środkowego – stan badań i problemy konserwatorskie, [w:] *III Targi Konserwacji i Renowacji Zabytków, Szczecin 2.–4. grudnia 1998 r.* Szczecin: Szczecin–EXPO Biuro Promocji, 45–51.
- Das Bauernhaus 1990. *Das Bauernhaus in Pomern, Ostpreussen, Westpreussen, Posen und Schlesien*, Hannover: Verlag T. Schäfer [reprint].
- DUBOS R. 1986. *Pochwała różnorodności* (przeł. E. Krasińska), Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- GWIAZDOWSKA E. 2004. Czar wakacji i smak codzienności – gmina Postomino w ikonografii, [w:] *Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej*, t. 3: *Gmina Postomino*, (red.) W. Rączkowski, J. Sroka. Sławno: Fundacja „Dziedzictwo”, 177–208.
- KIELCZEWSKA-ZALESKA M. 1972. *Geografia osadnictwa*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- PISKORSKI J.M. 1990. *Kolonizacja wiejska Pomorza Zachodniego w XIII i w początkach XIV wieku na tle procesów osadniczych w średniowiecznej Europie*, Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- RASZEJA E. 2004. Krajobraz kulturowy wsi Staniewice i Nosalin, [w:] *Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej*, t. 3: *Gmina Postomino*, (red.) W. Rączkowski, J. Sroka. Sławno: Fundacja „Dziedzictwo”, 233–249.
- RASZEJA E. 2005a. Tożsamość, trwałość, rozwój. Ochrona krajobrazu kulturowego w projektach odnowy wsi, *Architektura Krajobrazu* 1–2/2005, 41–50.
- RASZEJA E. 2005b. W poszukiwaniu ład i autentyczności. Refleksje na temat kształtowania krajobrazu i architektury polskiej wsi, [w:] *Polska wieś 2025 – wizja rozwoju*, (red.) J. Wilkin. Warszawa: Fundusz Współpracy, 191–197.
- RASZEJA E. 2007. Interpretacja krajobrazu wiejskiego – między teorią a praktyką, *Czasopismo Techniczne. Architektura* 5-A/2007 (Zeszyt 10): 75–77.
- RASZEJA E. 2008. Ochrona krajobrazu kulturowego w teorii i praktyce gospodarowania przestrzenią, [w:] *Bariery w zarządzaniu parkami krajobrazowymi w Polsce*, (red.) K. Zimniewicz. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 49–67.
- RĄCZKOWSKI W. 2008. Antropogeniczne formy krajobrazowe powstałe w pradziejach i wczesnym średniowieczu w dorzeczu środkowej Wieprzy, *Landform Analysis* 7: 143–153.

- SKRZYPEK I. 2008. Najdawniejsze dzieje gminy Sławno, [w:] *Historia i kultura Ziemi Sławińskiej*, t. 7: *Gmina Sławno*, (red.) W. Rączkowski, J. Sroka. Sławno: Fundacja „Dziedzictwo”, 109–183.
- SZALEWSKA E. 2002. Projekt „Kraina w Kratę” jako czynnik rozwoju gminy Sławno, [w:] *De rebus futuris memento: przyszłość przeszłego krajobrazu kulturowego Ziemi Sławińskiej*, (red.) W. Rączkowski, J. Sroka. Sławno: Fundacja „Dziedzictwo”, 39–54.

Die Landschaft eines Kulturkreises – ist sie ein Relikt der Vergangenheit oder lebendes Erbe? Schlüsse aus den Forschungen auf das Gebiet des Dorfs Alt Schlawe und Freetz

Zusammenfassung

Die Schlauer Erde ist ein Gebiet mit einer deutlichen landschaftlichen Identität, bestimmt durch die gut erhaltene historische Form der Landschaft, seiner lesbaren räumlichen Struktur, seiner Charakteristischen architektonischen Formen, so wie die spezifische Verbundenheit des Kulturerbes mit dem natürlichen Milieu. Die Gemeinde Sławno, deren Geschichte und Kultur mit der Geschichte ganz Westpommerns verbunden ist, hat gleichzeitig besondere Eigenheiten des landschaftlichen Kulturkreises. Untersuchungen in diese Richtung hat die Autorin auf dem Gebiet zweier Dörfer durchgeführt: Alt Schlawe und Freetz. Das Ziel dieser Untersuchungen war nicht nur die Identifizierung und Registrierung der landschaftlichen Werte, aber auch das Hinweisen auf Elemente und Merkmale der Identität und das Aussehen eines Dorfes. Dieses müsste ein Richtungszeiger für Planung und Entwicklung des ganzen Gebietes sein. In der Landschaft des hiesigen Kulturkreises hat die slawische Vergangenheit viele Spuren hinterlassen, aber auch die mittelalterliche Kolonisierung nach deutschem Recht, ebenfalls die deutschen Einflüsse bei der Dorfbesiedelung im 19. und 20. Jh. Charakteristische Merkmale und Elemente sind Gebäude mit Fachwerkkonstruktionen. Ihre architektonischen Formen, Material und Koloristik geben der Landschaft einen ganz besonderen Ausdruck. Eines der deutlichsten Merkmale ist die spezifische Form eines regulären Vierkanthofes mit Charakteristischen Haustoren an der Straße. In den Dörfern Alt Schlawe und Freetz sind noch die historischen Formen der a Straßen- und Angerdörfer erhalten geblieben. Dieses hat Einfluss auf die architektonisch -landschaftlichen Kompositionen und das Aufnehmen von panoramischem Aussehen des Ortes. Die außergewöhnlich

landschaftlich schönen Eindrücke eines Kulturkreises sind die Grundlage für die Entwicklung des Tourismus. Es hat sich jedoch herausgestellt, dass die heute durchgeführten Entwicklungsprozesse schlechten Einfluss auf die charakteristischen Elemente der Landschaft haben. Das betrifft sowohl die Architektur wie auch die Planung der Ansiedlungen. Einige wertvolle Objekte verfallen oder verschwinden vollständig aus dem Landschaftsbild, weil sie nicht fachgerecht gewartet werden. Zu einer Degradierung des Bildes tragen nicht durchdachte Neubauanlagen bei, die in Skala, Koloristik und Form nicht zu den früher erbauten Objekten passen. Sie deformieren die historischen Siedlungsanlagen der Dörfer. Nötig sind bestimmte Schutzmaßnahmen, die die landschaftlichen Vorzüge rekultivieren sollen. Touristische Promotion bedeutet nicht nur Entdecken und Zugängigmachen der schon bestehenden Vorzüge der Landschaft, aber auch gezielte und durchdachte Linien, Neues anzulegen und die Besonderheiten des Landschaftsbildes des Kulturkreises zu bewahren.